

Ціннісні орієнтації як системоутворюючий фактор соціально активної позиції майбутнього фахівця

У статті розглядаються характеристики ціннісних орієнтацій як центральних компонентів психологічної структури особистості, досліджено особливості соціальної детермінації людської поведінки, її саморегуляції та прогнозування, проаналізовано особливості мотиваційно-ціннісних структур, адекватних новій ситуації, що склалася, а також вивчено мотиваційно-ціннісні стани і процеси формування громадянської самосвідомості, встановлено вплив змісту ціннісних орієнтацій на професійне самовизначення майбутніх вчителів в процесі навчання у вузі, зокрема проаналізовано специфіку цінностей сучасних студентів педвузу, виявлено ієрархію «значущих цінностей» залежно від мети, на яку ці цінності зорієнтовані, визначено розподіл засобів конкретних діяльностей, які необхідні для втілення в життя тої чи іншої цінності.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, ціннісність, професійні цінності, життєва мета, структура особистості, професійно-педагогічна спрямованість.

В статье рассматриваются характеристики ценностных ориентаций как центральных компонентов психологической структуры личности, исследованы особенности социальной детерминации человеческого поведения, ее саморегуляции и прогнозирования, проанализированы особенности мотивационно-ценностных структур, адекватных новой ситуации, а также изучены мотивационно-ценностные состояния и процессы формирования гражданского самосознания, установлено влияние содержания ценностных ориентаций на профессиональное самоопределение будущих учителей в процессе обучения в вузе, в частности проанализирована специфика ценностей современных студентов педвуза, выявлено иерархию «значимых ценностей» в зависимости от цели, на которую эти ценности ориентированы, определено распределение средств конкретных деятельностей, необходимых для воплощения в жизнь той или иной ценности.

Ключевые слова: ценностные ориентации, ценностность, профессиональные ценности, жизненная цель, структура личности, профессионально-педагогическая направленность.

Актуальність дослідження. Численні дослідження показують, що в юнацькому віці ціннісні орієнтації характеризуються динамічністю та нестійкістю. Диференціація, як психологічний

механізм ціннісних орієнтацій, у старшокласників ще повністю не сформована [4], [16].

Рівень сформованості ціннісних орієнтацій впливає на вибір діяльності [1], [2] і мотиви спілкування [17]. Виступаючи системоутворюючим фактором соціально активної позиції молоді людини, ціннісні орієнтації впливають на взаємозв'язок її потреб та розвиток і формування особистості, на вибір життєвого шляху.

Студентські роки пов'язані з пошуками життєвих планів, насичені роздумами, повні оцінок і переоцінок, захоплень і розчарувань. Молода людина постійно прагне осмислити оточуючі події, утвердити своє, особистісне світорозуміння. Життєва орієнтація, як один із видів ціннісної орієнтації, займає центральне місце у визначеному способі життя людей, закріплюючи в ньому ієрархію видів діяльності, залежну від об'єктивних умов.

Мета дослідження – дати аналіз змісту ціннісних орієнтацій як центральних компонентів психологічної структури особистості, проаналізувати специфіку цінностей сучасних студентів педвузу, виявити ієрархію «значущих цінностей» залежно від мети, на яку ці цінності зорієнтовані, визначити розподіл засобів конкретних діяльностей, які необхідні для втілення в життя тої чи іншої цінності, а також встановити вплив змісту ціннісних орієнтацій на пізнавальну активність майбутнього вчителя в процесі навчання у вузі.

Результати дослідження. Факторний аналіз, проведений М.Х.Титмою, дозволив виділити у студентської молоді 6 груп ЦО, спрямованих на різні сторони вищої освіти, праці і професії:

- 1) статусну (кар'єра, визнання в суспільстві, престиж, визнання серед оточуючих);
- 2) на самовираження в праці (творчість, саморозвиток, розвиток особистості, професійне зростання);
- 3) споживацьку (матеріальне благополуччя);
- 4) на індивідуальне самовдосконалення (самовдосконалення, розвиток особистості, інтелігентність);
- 5) альтруїстичну, на користь суспільству (спілкування в процесі праці);
- 6) на професійну діяльність [12].

За результатами дослідження, для першокурсників більш значущою виступає сама професія, вони прагнуть принести більше користі суспільству. Випускні курси більше уваги приділяють матеріальній стороні життя [12].

Центральними ціннісними феноменами в структурі суб'єктивних цінностей студентства є, за даними М.Х.Титми, життєві орієнтації на спілкування (пов'язує такі ціннісні уявлення, як «матеріальна забезпеченість», «бажана професія» і «самовдосконалення») і на захоплення («кар'єра», «престиж», «статус», «матеріальна забезпеченість» і «самостійність») [11].

Аналіз результатів дослідження, проведеного М.Х.Титмою, свідчить про те, що на першому курсі має місце орієнтація на спілкування на різних рівнях. До випускного курсу дана орієнтація для певної частини молоді деталізується і конкретизується, а саме: 1) спілкування розважливого характеру, 2) спілкування з коханою людиною [11].

У першокурсників другий фактор описував орієнтацію на професію і задоволення пізнавальних потреб, а 5 фактор виражав орієнтацію на суспільну роботу.

На випускному курсі перший фактор виражав орієнтацію на задоволення пізнавальних потреб і тільки в незначній мірі – на оволодіння спеціальністю. До моменту закінчення вузу всі проблеми, пов'язані з оволодінням спеціальністю, розглядаються під другим ракурсом: сама професія вже не так цікавить (вона вже вибрана, нею більш чи менш задоволені, набутий певний запас знань і навичок), а на перший план виступають обставини, що мають прямий вплив на працевлаштування. Вже на першому курсі властиве врахування соціального статусу спеціаліста. Серед цінностей, яким приділяється значна увага, знаходяться, як для першокурсників, так і для випускників, цінності самовираження [11].

Вища освіта розглядається не як самоціль, а як засіб розвитку особистості для всіх сфер життя, зокрема, для всебічної професійної підготовки, а в орієнтаціях студентської молоді найбільш повно відображаються гуманістична і професійна функції вищої освіти. Ціннісні уявлення молоді про освіту слабо пов'язані з їх реальною поведінкою в навчальному процесі. Це свідчить про те, що перші є соціальним стереотипом, що формується в конкретних соціальних умовах суспільства в процесі навчання і виховання у вигляді стандартизованого уявлення про соціальні об'єкти. Соціальний стереотип, який характеризує ціннісне уявлення молоді про освіту, не повною мірою відображає сутність соціальних функцій освіти, зокрема ту обставину, що освіта повинна забезпечити розвиток особистості як в професійному, так і в гуманітарному аспектах, і що наявність певної освіти визначає також зміни соціального статусу індивіда, в тому числі його службове просування [4].

На основі вивчення професійно-ціннісних орієнтацій студентської молоді виділено три групи досліджуваних:

– першу складають студенти, орієнтовані на освіту як на професію. Найголовніше для них – інтерес до майбутньої роботи, бажання реалізувати себе в ній. В першу групу входить третина студентів;

– другу групу складають студенти, орієнтовані на бізнес. Для них освіта виступає інструментом для того, щоб в подальшому спробувати створити свою власну справу. До своєї професії вони відносяться менш зацікавлено, ніж перша група;

третю групу складають студенти, яких, з одного боку, можна назвати «ті, які ще не визначилися», з другого – задавлені різними проблемами особистого, побутового плану. В їх оцінках, позиціях немає чіткості і спрямованості уявлень двох перших груп. На першому плані у них виступають побутові, особисті, житлові, сімейні проблеми. Це група тих, що «пливуть за течією». Можна припустити, що в цю групу потрапляють ті, кому процес самовизначення, вибору шляху, цілеспрямованості не властивий [13]. На основі превалювання ціннісних орієнтацій пропонується типологія сучасного студента: «підприємець», «емігрант» та «традиціоналіст».

Ефективність діяльності спеціаліста залежить як від професійних якостей, соціально-професійних, так і від особистісних характеристик, в тому числі і ціннісних орієнтацій.

При прогнозуванні ефективності професійної діяльності майбутнього педагога надійною основою, на думку В.В.Пічуріна, може бути така характеристика як усвідомленість особистістю життєвої позиції. Конкретним показником цієї усвідомленості виступає диференціація особистої системи цінностей студента [6].

Н.І.Стрелянова вважає, що від того, яку роль в професійній спрямованості особистості студента педвузу будуть займати професійні ідеали, залежить успішність їх професійної підготовки.

При аналізі змісту професійно-педагогічних ідеалів студента педвузу Н.І.Стрелянова виявила, що обов'язковим її компонентом є «високі моральні якості людини». Порівняння ідеалів студентів молодших і старших курсів показує підвищення усвідомлення моральних якостей в процесі навчання у вузі [14].

Є.А.Нечаєва і І.А.Райгородська виявили, що студенти педвузу орієнтуються, в першу чергу, на такі якості особистості вчителя, як любов до дітей, справедливість, чесність, чуйність, увага, охайність в роботі, доброзичливість. На думку авторів, студенти достатньою мірою усвідомлюють лише на випускному

курсі, що успіх майбутньої роботи значною мірою визначається їх особистісними якостями [5].

При розгляді ціннісно-моральної орієнтації важливого значення набуває проблема справедливості. Вона є однією з центральних в етиці професійного самовизначення і часто саме несправедливість в оплаті праці дезорієнтує багатьох молодих людей при виборі професії, змушуючи їх відмовлятися від своїх першочергових професійних ідеалів на користь більш вигідних [7].

Педагогічну спрямованість особистості вчителя обумовлюють, за даними Н.С.Пряжнікова, ціннісні орієнтації: на себе; на засоби педагогічного впливу; на учня, дитячий колектив, на цілі педагогічної діяльності [7].

Нова модель вчителя, на думку Г.С.Тарасенко, передбачає розвиненість гуманістично спрямованої системи ЦО, що забезпечують успішну аксіологічну діяльність і формування світоглядних позицій: наявність чіткої системи індивідуальних норм поведінки та індивідуальних методів педагогічної діяльності; сформованість соціальних почуттів, які обумовлюють емоційну активність і визначають особистісний зміст педагогічної діяльності [15].

Корекція ціннісної свідомості педагога шляхом формування екологічно виправданих ціннісних орієнтацій відбувається у безпосередній залежності від орієнтацій на спеціальність [15].

Стрижнем і одночасно динамічним початком системи професійно-ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя є, на думку І.А.Зязюна, його ставлення до своїх особистісно-професійних особливостей. Професійна підготовка вчителя має здійснюватися не як спрямований зовні потік стимулів-подразників дидактичного характеру, а як актуалізація потенційних професійних можливостей особистості і розвиток їх до рівня зрілості [8].

Для управління і самоуправління процесом формування спеціаліста-вчителя необхідно, щоб і студент, і викладач подумки зверталися до мети своєї діяльності. Щоб ця мета-результат була розкрита, І.А.Зязюн пропонує розробити перелік якостей випускника-спеціаліста, які слід сформулювати за роки перебування студента у вузі.

В структурі особистості вчителя велике місце займає пізнавальна спрямованість. Жодний вуз не в змозі навчити своїх випускників всьому і на всі випадки життя. Але він може і зобов'язаний озброїти студента досвідом і методологією наукового пізнання. Серед факторів, які визначають пізнавальну спрямованість особистості і шляхи її подальшого розвитку, велике місце належить мотивації навчання [10].

Отже, особистість вчителя представляє собою, як підкреслює В.А.Сластьонін, не сукупність властивостей і характеристик, а єдине цілісне утворення, логічним центром і основою якого є мотиваційна сфера, визначаюча її ідейну, професійно-педагогічну і пізнавальну спрямованість [10].

Ідейна спрямованість включає в себе: світогляд та ідейну переконаність; соціальні потреби, ЦО; усвідомлення суспільного обов'язку і громадянської відповідальності; суспільно-політичну активність. До професійно-педагогічної спрямованості входить: інтерес і любов до дітей, захопленість педагогічною роботою; психолого-педагогічна спостережливість; педагогічний такт; організаторські здібності; справедливість, комунікативність; врівноваженість, витримка, самооцінка; професійна працездатність. Пізнавальну спрямованість складає: наукова ерудиція; духовні, перш за все пізнавальні, потреби й інтереси; інтелектуальна активність; почуття нового; готовність до педагогічної самоосвіти [10].

Названі види спрямованості визначають світогляд, моральні та ціннісні орієнтації педагога відіграють активну творчу роль в формуванні у нього професійно обумовлених здібностей, властивостей і характеристик. За результатами дослідження В.А.Сластьоніна, студенти всіх курсів високо оцінюють такі якості вчителя: 1) любов до дітей, захопленість педагогічною діяльністю; 2) розвинутий розум, знання [10].

Першокурсники виділяють серед основних якостей вчителя: справедливість, тактовність, врівноваженість, терпіння і витримку. На їх думку, вчитель повинен багато знати, тобто бути ерудованим, всім цікавитися, бути цілеспрямованим, вольовим, в міру суворим і вимогливим, активним, вміти вести за собою і в той же час бути демократичним, доброзичливим, терпеливим, тактовним, винахідливим, життєрадісним [10].

Проведений В.А.Сластьоніним аналіз виявив, що найменш сформованими якостями у студентів є: педагогічний такт, організаторські здібності, педагогічна уява, наполегливість, цілеспрямованість. На середньому рівні знаходяться – любов до дітей, захоплення педагогічною діяльністю, справедливість, комунікативність, педагогічна спостережливість. В третю групу, з високим рівнем сформованості, входять: врівноваженість, витримка, професійна працездатність [10].

Порівняльний аналіз цінностей педагогічної діяльності та реальної професійної підготовки вчителів зробила В.А.Семиченко [9].

У дослідженні брали участь студенти з чіткою професійною спрямованістю на педагогічну працю. Відповіді були згруповані

відповідно до того узагальненого змісту, який вони мають у системі життєвих цінностей індивіда. «Це – поточне пізнання (задоволення пізнавальних інтересів, отримання цікавої інформації, насолода від самого процесу пізнання), перспективне пізнання (нагромадження інформації, необхідної для подальшого життя, розвиток пізнавальних можливостей), професіоналізація (отримання професійної кваліфікації, закладання основ майбутньої успішної діяльності за обраним профілем), соціалізація (оволодіння нормами та правилами життя у суспільстві), особистісний розвиток, спілкування (безпосередня взаємодія з іншими студентами), формальний аспект (отримання високих оцінок, питання матеріального забезпечення та кар'єри в майбутньому), зовнішній вплив (відповідальність перед батьками, вимоги викладачів)» [9; с.198-199].

Висновки. Отже, аналіз результатів дослідження показав, що «на другому курсі відбувається переоцінка цінностей. Якщо першокурсники вчать переважно тому, що їх приваблює майже вся «палітра» можливостей системи навчання у вузі, то другокурсники починають шукати додаткових цінностей. Найчастіше це забезпечується шляхом активного занурення в нове культурне та соціальне середовище. Навчання як система, що потенційно покликана забезпечувати найсуттєвіші індивідуальні потреби юнацтва на даний період життя, знижує свій вплив на суб'єктивне значення, а провідні детермінанти (найпривабливіші фактори) відступають за межі суто навчальної діяльності. До четвертого курсу ця «ціннісна криза» закінчується, студент начебто знову відкриває для себе цінності навчання. Починається інтенсивне «занурення» у навчальний процес, відкриття навчальних предметів як цікавих (значне підвищення показника поточного пізнання). Але ці знання залишаються самодостатньою цінністю, бо показник перспективного пізнання майже не змінюється. Умовно можна сказати, що студент здійснює пізнавальну діяльність задля безпосередніх потреб, а фактор професіоналізації розвивається відокремлено, як бажане майбутнє, але не підкріплене у сьогоденній навчальній діяльності, оскільки між ними відсутня перехідна ланка – розвиток пізнавальних можливостей для забезпечення самостійної дослідницької діяльності (соціального та професійного середовища) в майбутньому» [10].

Одночасно, як свідчать дані, значно зростає суб'єктивна цінність соціалізації, тобто оволодіння нормами взаємодії з іншими людьми, підготовка до вступу в певне соціальне оточення. Рівень «відкриття» студентами цього аспекту свого подальшого життя навіть перевищує актуальність професіоналізації, хоча саме

цей фактор у сучасному вузі вважається офіційно провідним. На жаль, окремі напрями індивідуальних змін, ті цілі й цінності, що приймаються студентами як значущі, при існуючих формах роботи не інтегруються в цілісну систему професійного становлення. Водночас помітно знижується значущість формального фактора та слабшає фактор зовнішнього впливу. Але стверджувати, що це прогресивна тенденція не можна. Бо за цим може приховуватись розчарованість студентів у реальних перспективах майбутньої діяльності (матеріальний добробут, підвищення професійного рівня, кар'єра) [10].

Висновки. Суттєві характеристики ціннісних орієнтацій, які можуть стати теоретичною базою вивчення ціннісних орієнтацій юнаків і дівчат:

1) в основі ціннісних орієнтацій лежать суб'єктивно обрані і прийняті до дії значущі для особистості цінності;

2) ціннісні орієнтації знаходять своє вираження у цілях поведінки і діяльності, а також у засобах їх досягнення, стають мотивами вибору відповідного способу дій;

3) ціннісні орієнтації виступають як схильність до дії певним чином, складають вищий ієрархічний рівень диспозиційних утворень особистості, завдяки чому відіграють роль внутрішніх регуляторів поведінки;

4) внутрішнім змістом ціннісних орієнтацій виступають особистісні смисли, які проявляються в особистісних установках, у готовності діяти певним чином.

Список використаних джерел

1. Адыкулов А. Ценностные ориентации и особенности профессиональной направленности учащихся 8-10-х классов: Автореферат дис. ... канд. психол. наук / А. Адыкулов. – М., 1990. – 26 с.
2. Волков Е.С. Зависимость ценностных ориентаций студентов от смены вида деятельности: Методические рекомендации / Е.С. Волков. – М.: МГПИ, 1981. – 29 с.
3. Диагностическая и коррекционная работа школьного психолога // Сб. научн. трудов / Редкол.: И.В.Дубровина (отв. ред.) и др. – М.: Издательство АПН СССР, 1987. – 178 с.
4. Молодежь: ориентации и жизненные пути: (На материалах социолог. исслед. в Советской Прибалтике) / Ин – т философии и права АН Латв. ССР и др.; Отв. ред. М.Х.Титма. – Рига: Зинатне, 1998. – 207 с.
5. Нечаева Е.А. Квопросуоценки студентами профессиональных и личностных качеств учителя / Е.А. Нечаева, И.А. Райго-

- родская// Вопросы психологии личности и деятельности студентов. – Иркутск. – 1978.
6. Пичурин В.В. Структура и динамика жизненной позиции личности студента педвуза: Дис. ... канд. психол. наук. – К., 1992. – 155 с.
  7. Пряжников Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение / Академия педагогических и социальных наук, Московский психолого – социальный ин – т. – М.: НПО «МОДЭК»; Воронеж, 1996. – 256 с.
  8. Психолого – педагогічні проблеми професійної освіти: Науково – методичний збірник / І.А.Зязюн та ін. (гол. ред.); Ін – т педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К.: ІСДО, 1994. – 384 с.
  9. Семиченко В.А. Порівняльний аналіз цінностей педагогічної діяльності та професійної підготовки вчителів // Цінності освіти і виховання / За заг. ред. О.В.Сухомлинської. – К., 1997. – С. 135-200.
  10. Слостенин В.А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки / В.А.Слостенин; Моск. гос. заочн. пед. ин – т. – М.: Просвещение, 1976, СМГЗПИ. – 160 с.
  11. Социально – профессиональная ориентация студенчества/ Сб. статей; Ин – т философии , социологии и права АН Лит. ССР / Отв. ред. М.Титма. – Вильнюс: Б.и., 1981. – 229 с.
  12. Социальные перемещения в студенчество: (На материалах социол. исслед. в Сов. Прибалтике) / Отв. ред. М.Х.Титма. – Вильнюс: Минтис, 1982. – 277 с.
  13. Социология молодежи: Учебник / Под ред. проф. В.Т.Лисовского. – СПб: Изд – во С. – Петербургского ун – та, 1996. – 460 с.
  14. Стрелянова Н.И. Педагогический идеал в системе профессионально – педагогической ориентации студентов педвуза // Проблемы психологии личности и социальной психологии. – М., 1977.
  15. Тарасенко Г.С. Формування естетико – екологічної культури вчителя: Автореф. дис. ... докт. пед. наук. – К., 1996. – 46 с.
  16. Шаров А.С. Взаимосвязь ценностных ориентаций и мотивов общения со сверстниками у подростков и старших школьников: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – М., 1986. – 24 с.
  17. Формирование личности старшеклассника / Под ред. И.В.Дубровиной; НИИ общ. и пед. психологии АПН СССР. – М.: Педагогика, 1989. – 169 с.

The article envisages the characteristics of value orientations as a central component of psychological personality structure, peculiarities of social determination of human behavior, self-regulation and its prediction of an analysis of motivational value structures adequate to the new situation, and studied the motivational value states and processes of formation of civil identity, the influence the content of value orientations to professional identity of future teachers in learning in high school, including the analysis of specificity values of modern students Technicalities, identified hierarchy «significant values» depending on the purpose for which these values are focused, determined the distribution of specific activities that are required to implement a particular value. Reveals the essential characteristics of values, in particular, based on value orientations are subjectively chosen and taken steps to meaningful for the individual values, value orientations are expressed for the purposes of behavior and activity as well as the means to achieve them, are based on choosing the appropriate course of action, inner sense of value orientations serve personal meanings, manifested in personal settings, in readiness to act in a certain way. Addressing a factor of socially active young man's position, values affect her relationship needs and development and identity formation on life choices.

Keywords: values, valuation, professional values, life purpose, the structure of the individual, professional and pedagogical orientation.

Отримано: 19.01.2013 р.

УДК 159.923:316.75–053.8

Т.Б.Партико

Особистісні чинники вікових змін життєвих цінностей у дорослому віці

Досліджено особистісні чинники життєвих цінностей у ранній та середній дорослості. Найбільше риси особистості впливають на життєві цінності чоловіків раннього дорослого віку, найменше – на цінності жінок цього віку. Одні біологічно зумовлені риси (експресивність та екстраверсія) мають значний вплив, інші (емоційність) – незначний. Соціально зумовлені риси (самоконтроль і прихильність) найбільше впливають на ціннісні орієнтації чоловіків у ранній дорослості; для жінок такого впливу не виявлено. У дорослому віці пріоритетними для чоловіків є власний престиж, соціальні контакти, захоплення і фізична активність; для жінок – збереження індивідуальності, саморозвиток і захоплення.